

ОБЩИ НАБЛЮДЕНИЯ ЗА УСТРОЙСТВОТО НА ВОЙНУШКАТА ИНСТИТУЦИЯ В РУМЕЛИЯ И ЕСТЕСТВОТО НА ВОЙНУШКАТА СЛУЖБА В ДЪРЖАВНИТЕ КОНЮШНИ ПРЕЗ XVI ВЕК СПОРЕД ИНФОРМАЦИЯТА НА ЕДИН ОСМАНСКИ ВОЙНУШКИ РЕГИСТЪР ОТ 1528/29 Г.

Кр. Йорданов

Йорданов Кр. Загальні зауваги щодо структури військового інституту в Румелії та характеру військової служби у державних конюшнях у XVI столітті згідно з інформацією одного османського військового реєстру 1528/29 років. На основі неопублікованого османського реєстру 1528/29 років, оригінал якого зберігається в *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* у Стамбулі, у статті подані маловідомі або невідомі дані про організаційну структуру військового інституту в Румелії, а також про розподіл чергових вояків у різних підрозділах Малої і Великої конюшень. За даними реєстру, у 1528/29 роках військові державні конюшні поділялися на дві групи. Перша група підпорядковувалася дев'ятьом сераскерам (офіцерам), і більшість її солдатів служили в Малій конюшні для тварин, що перевозили вантажі. Друга група вояків, що перебувала під безпосередньою орудою санджакбея (головнокомандувача), була покликана служити в так званих Внутрішніх палацових конюшнях, де мала піклуватися про найкращих коней султана та його почту.

Ключові слова: войнуки; сераскери; санджакбей; державні конюшні; коні.

Йорданов Кр. Общие замечания о структуре войнушского института в Румелии и характере войнушской службы в государственных конюшнях в XVI веке в соответствии с информацией одного османского войнушского реестра 1528/29 года. На основании неопубликованного османского войнушского реестра 1528/29 годов, оригинал которого хранится в *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* в Стамбуле, в статье представлены малоизвестные или неизвестные данные об организационной структуре войнушского института в Румелии, а также о распределении дежурных воинов в различных подразделениях Малой и Большой столичных конюшен. По данным реестра, в 1528/29 годах воинские государственные конюшни делились на две группы. Первая группа была подчинена девяти сераскерам (офицерам), и большинство её солдат служили в Малой конюшне для вьючных животных. Вторая группа воинов, пребывающая в прямом подчинении санджакбея (главнокомандующего), была призвана служить в так называемых Внутренних дворцовых конюшнях, где должна была заботиться о лучших лошадях султана и его придворных.

Ключевые слова: войнуки; сераскеры; санджакбей; государственные конюшни; лошади.

Yordanov Kr. General observations on the structure of the voynuk institution in Roumelia and the nature of the voynuk service in the State Stables in 16th century according to the information of an Ottoman voynuk register from 1528/29. On the basis mostly of the unpublished Ottoman voynuk register from 1528/29, the original of which is kept in *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* in Istanbul, little known or unknown data about the organizational structure of the voynuk institution in Roumelia, as well as about the appointment of the voynuks on duty in the different subdivisions of the Small and the Big Stables of the capital city are presented in the article. According to the data from the registers, in 1528/29 the voynuks from the State Stables are divided into two groups. The first group is subordinate to nine seraskers, and most of these voynuks serve in the Small Stable for pack animals. The second group, which is directly subordinate to the voynuk sandzhak-bey, is intended to serve in the so called Inside Court Stable, where it takes care of the best horses of the sultan and the court servants.

Keywords: voynuks; seraskers; sandzhak-bey; State Stables; horses.

През последните две десетилетия, благодарение на сътрудничеството между турските и българските архиви, в Ориенталския отдел на „Народната библиотека“ и Държавна агенция „Архиви“ в София под формата на микрофилми бяха доставени ценни османски регистри, чиито оригинали се съхраняват в Истанбулския държавен архив. Тези недостъпни доскоро за българските изследователи документи са изключително ценен източник на информация не само за демографските процеси в българските земи и стопанското състояние на селищата през ранните векове на османското владичество, но и предоставят сведения за различните категории християнско население със специален статут и османските институции, в които те са включени¹.

Най-многочислената категория християнско население със специален статут в българските земи през ранните векове на османското владичество са така наречените войнуци. Тези християни, в преобладаващата си част българи по народностен произход, били най-привилегирани в сравнение с останалото християнско население със специален статут. Срещу службата си в държавните конюшни и обоза на армията войнуците притежавали служебна обработваема земя, наречена башина, като били освободени от плащането на някои данъци². Макар че войнушката проблематика е сравнително разработена в българската и балканската историография³, новодостъпните регистри ни позволяват да разгледаме някои неизяснени до днес въпроси, свързани с войнушката служба в Държавните конюшни – по-точно, разпределението на дежурните войнуци в различните подразделения на столичните конюшни и различните дейности, извършвани от тях. До този момент поставените въпроси са разгледани най-подробно от турския историк Я. Ерджан въз основа на споменатите недостъпни доскоро за български изследователи регистри⁴. Но дори и в неговото изследване част от изобилната информация на османските войнушки и данъчни регистри остава неоползотворена. Ерджан представя данните за общия брой на войнуците, разпределените на служба във Вътрешната дворцова конюшня и Външното отделение на Голямата конюшня, но не навлиза в подробности за разпределението на войнуците по служба в отделните подразделения на тези конюшни, за които все пак се съдържа информация в новодоставените и у нас дефтери⁵. Именно поради това в настоящия текст си поставям за цел, използвайки най-вече един непубликуван османски войнушки регистър, да хвърля повече светлина върху задълженията на дежурните войнуци, служещи в столичните конюшни, а също така и да представя някои нови данни за провинциалната войнушка организация през XVI в.

Основният извор за състоянието на войнушката институция през първата половина на XVI в. е един изцяло запазен непубликуван войнушки регистър, на чиято първа страница е записана и годината на съставянето му – 935 г. от Хиджра (15.09.1528–05.09.1529 г.)⁶. Регистърът отразява състоянието на войнушката организация в българските земи в навечерието на първата османска обсада на Виена в края на септември и началото на октомври 1529 г. от армията на Сюлейман I Кануни. Този документ съдържа данни да личния състав на войнуците от държавните конюшни, които били рекрутирани главно от българските земи и от днешна Източна Сърбия – от Софийския, Никополския и Силистренския санджак (казите Силистра, Провадия и Ямбол), както и от казите Филибе, Татар Пазарджик и Одрин, спадащи към санджака Паша⁷. Описът завършва със списъци на ямаците на войнушкия санджак-бей в някои селища от Пловдивско⁸ и на онези длъжностни лица от двореца и армията, за чиито коне се грижели определен брой дежурни войнуци, разпределени всяка година на служба към различните подразделения на столичните конюшни⁹. Споменатите особености на регистъра от 1528/1529 г. ни дават рядката възможност да хвърлим повече светлина именно върху цялостната организация на институцията в Румелия и на естеството на самата служба на дежурните войнуци в столичните конюшни в началните години от управлението на султан Сюлейман Великолепни.

В допълнение, за да представя други данни за положението на войнуците през XV–XVI в., ще използвам още някои непубликувани подробни и съкратени регистри както на самите войнуци, така и на населението от тимари, зиамети, хасове и вакъфи в Румелия¹⁰.

* * *

Преди да пристъпим към същинското изложение, трябва да кажем няколко думи за етапите, през които минала в развитието си войнушката институция. Както свидетелстват някои късни османски хроники, при учредяването на войнушкия „корпус“, което по всяка вероятност станало в хода на завоеванията на Балканите през 70-те години на XIV в. по инициатива на втория румелийски бейлер-бей Тимурташ, на османска служба били привлечени представители от военната класа на средновековна България и останалите покорени балкански държавици¹¹. Учредяването на войнушката институция в хода на османското завоевание на българските земи е едно от ярките свидетелства за готовността на нашествениците да се възползват в максимална степен от потенциала на покорените християни, мобилирайки ги в служба на собствените си завоевателни стремежи. Сведе-

нията за привличането на представители на военната класа от средновековните Балкани в редовете на войнушкия „корпус“ косвено се потвърждават от обстоятелството, че през първия век след османското завоевание част от войнуците все още изпълнявали реална военна служба и в запазените от това време османски регистри често са определяни като „синове на стари спахии“¹². През XV в. тези войнуци, регистрирани в описи от Западните и Югозападните Балкани, служат като бойци джебеллии¹³. По този начин османците компенсирали недостига на бойци мюсюлмани от слабо колонизираните с тюркски заселници региони на Балканите, където християните били огромното мнозинство¹⁴. Впоследствие обаче, с преместването на границите на османската държава на северозапад, службата на джебелю-войнуците от санджаците Вълчитрън и Кюстендил била отменена¹⁵. В българските земи обаче, особено в Североизточна и Северозападна Тракия, където вече били отседнали значителен брой татари и тюркски колонисти от Мала Азия, положението на войнуците било по-различно. Засега не разполагаме с нито един документ, който да доказва присъствието на войнуци джебеллии в този регион през първия век от османското владичество. С известни уговорки можем да предполагаме, че именно тук, още при учредяването на войнушката институция било формирано и основното ядро от войнуци с военнопомощни функции в конюшните и обоза на армията. В по-късните османски документи тези войнуци, за отличаване от джебелю-войнуците, са наричани „черни войнуци“ (кара войнуци, или войнуган – и сиях)¹⁶. Различие съществувало и в разпределението по войнушките гьондери¹⁷, където джебелю-войнуците били групирани по четирима или повече души, а гьондерите на черните войнуци се състоели от трима души – един войнук и двама ямаци (помощници)¹⁸. Тези трима войнуци през три години дежурели по служба в държавните конюшни. Югославският историк Ал. Стояновски е на мнение, че черните войнуци са се появили като категория чрез отделянето им от джебелю-войнуците¹⁹, но не е изключено да се е случило тъкмо обратното – бившите джебелю-войнуци от Централните Балкани да са били прикрепени към първоначалното ядро от черни войнуци или войнуци от конюшните. За подобно предположение основание ни дават макар и легендарните сведения в късната хроника на Ходжа Садедин, който пише, че в българска Тракия около 1376/1377 г. бил учреден корпус от войнуци, грижещи се единствено за конете, катърите и екипировката на походите²⁰.

Към времето на съставяне на регистъра от 1528/1529 г. в българските земи войнуците от Държавните конюшни оставали единствената войнушка група, като към нея са присъединени и бившите джебелю-войнуци от районите на Знеполе (Грънско) и Берковица в Софийския санджак²¹. Службата на джебелю-войнуците от Кюстендилския санджак също била отдавна отменена и през 1530 г. те са регистрирани като отменени войнуци, данькоплатци на султанските часове, запазвайки част от данъчните си привилегии, като плащали глобална годишна сума макту²². В близост до българските земи към 1529–1530 г. джебелю-войнуци се били запазили единствено в санджака Аладжахисар (Крушевац) и в нахията Делбочиче от казата Ниш, днешна Сърбия²³.

* * *

Регистърът от 1528/1529 г. показва една особеност на войнушката институция в Румелия през първата половина на XVI в. – разделението на войнуците на две основни групи. Най-многочислената група представляват войнуците от Софийския и Никополския санджак, наброяващи общо 5670 души, от които 1827 мъже всяка година били дежурни по служба в Държавните конюшни²⁴. Тази войнушка група през 1528/1529 г. била подчинена на 9 сераскери (черибашии)²⁵, като може би това е „обикновеният бюлюк“, подчинен на черибашите, за който се споменава в трактата на Али Чауш от София (средата на XVII в.) и в канун-намето на Омер Авни (1642)²⁶. Голяма част от войнуците в Софийския и Никополския санджак, както се вижда от някои по-късни документи, изпълнявали второстепенна служба, грижейки се за товарните и впрегатните животни в Малката конюшня, управлявана от малкия мирахор в столицата. За службата на войнуците от София, Знеполе (Грънско) и Шехиркьой (Пирот) в Малката конюшня свидетелстват две султански заповеди от следващото XVII столетие, които са написани след донесения на малкия мирахор във връзка със свикването на войнуците по служба или за попълване на недостига от войнуци, предназначени за служба в Малката конюшня²⁷. Тези заповеди,

макар и от по-късен период, вероятно показват какво е било задължението на софийските войнуци и един век по-рано.

През първата половина на XVI в. съществувала и по-малка група войнуци, пряко подчинена на войнушкия санджак-бей, наброяваща общо 1035 души²⁸. Изглежда тъкмо това бил споменаваният от Али Чауш и Омер Авни „дворцови“ бюлюк (или „hassa yoynuklar“) ²⁹. Войнуците от този дворцови бюлюк, ако се съди по войнушкия ретистър от 1528/1529 г., произхождали от западния дял на Горнотракийската низина (Пловдивско и Пазарджишко), както и от Югоизточна (Ямболско и Сливенско) и Североизточна България (Силистренско и Провадийско)³⁰. Те не само че били разпределени за служба в столицата, но и лично се грижели за конете на султана и на най-близкото му обкръжение. Както е отразено във войнушкия опис за 1528/1529 г., от тази „дворцова“ група, подчинена на войнушкия санджак-бей, дежурни за годината били 336 души³¹, което, както ще видим, отговаря приблизително на броя редовните войнуци, които в т.нар. Вътрешна конюшня се грижели за конете на хората от най-близкото султанско обкръжение. Различни османски описи от XVI в. показват, че всички подчинени на войнук-бея войнуци плащали таксата гьондер акчеси, събирана обичайно от членовете на войнушките гьондери, в завишен размер от 8 или 16 акчета, като тя отивала за издръжката на техния пряк началник³². През XVI в. към подчинените на войнушкия санджак-бей се числят и неговите ямаци – общо 52 души в казата Филибе, които не служат в конюшните или по време на военен поход, а единствено издържат прекия си началник, като всеки от тях плаща годишно по 216 акчета кесим (глобална сума)³³. Ямаците на войнук-бея са категория, която е аналогична на ямаците на юрушките субашии, които също плащат на субашията определена годишна сума за издръжката му³⁴.

По-особеното положение на войнуците от Западния и Източния дял на Горнотракийската низина като обособена група в рамките на войнушката институция ни дава основание да си зададем въпроса каква е причината за подобно разделение. Не е изключено тази войнушка група да е включвала наследниците на онези християни, чиито предци били един вид първоучредители на военнопомощния войнушки корпус към държавните конюшни и обоза. Това предположение е логично, тъй като през 70-те години на XIV в., когато вероятно била учредена войнушката институция, османските завоеватели били трайно установили властта си тъкмо върху онези райони от българска Тракия, където впоследствие през XVI в. живеят войнуците от т.нар. „дворцови“ бюлюк, подчинен пряко на войнук-бея. Тази логика предполага, че войнуците от „обикновения“ бюлюк били наследници на онези българи и други християни, които доста по-късно били прикрупени към първоначалното ядро на войнуците от конюшните и обоза. Неслучайно тази втора група войнуци е рекрутирана от Софийския и Никополския санджак – територии, които османците присъединяват към държавата си малко по-късно, едва след учредяването на войнушката институция.

* * *

Основната цел на войнушката институция в Румелия е редовното рекрутиране на войнуци за служба в Държавните конюшни и в обоза на армията. В мирно време повечето от дежурните войнуци пристигали в столицата, където през летните месеци изпълнявали своите задължения. На генуезца Джовани Антонио Менавино, който като 12-годишно момче бил пленен от пирати по време на едно морско пътуване заедно с баща си, а впоследствие подарен на султан Баязид II като роб и прекарал дълго време в двореца като паж³⁵, дължим едно от най-ранните описания на пристигането на българските войнуци в Истанбул и на естеството на службата им. Според Менавино, щом пристигнали в столицата, войнуците се представяли пред султана, като носели по един сърп на рамо за косене на сеното. След това те получавали подслон в конюшните³⁶. За службата им по време на война италианецът казва следното: „Когато са на поход, веднъж на ден ходят да жънат трева – веднага щом войската на Великия турчин се установи на стан“³⁷. Очевидно повлиян от Менавино в някои детайли на описанията си, е френският пътешественик Никола дьо Николе (1551 г.). Но според него войнуците се явявали пред владетеля, носейки на рамо чувалче, пълно със сено, в знак на занятието си. Щом пристигнали в конюшните, те трябвало „да метат жилищата и конюшните на султана“³⁸. Николе допълва, че в мирно време войнуците пасели султанските коне, а по време на война следвали армията. Подобно на

Менавино, и Николе отбелязва, че по веднъж на ден войнуците косели трева и я оставяли да се изсуши за ежедневна храна на конете³⁹. Френският автор описва и начина, по който войнуците припечелвали по нещо след приключване на службата си, защото, според него, те пребивавали на свои разноски в столицата и имали нужда от допълнителни средства. По думите на французина „те правят сборище по улиците с голяма гайда, направена от козя кожа. Под нейните звуци играят някакви танци и го правят с такава гъвкавост на тялото и краката, че не е малка наслада да ги гледаш. След като добре се натанцуват и наскочат, подават им по някоя и друга сребърна монета. Това е дребната им придобивка и подкрепа в беднотата им“⁴⁰. Поведението на войнуците е представено от Никола дьо Николе като вид просия. Дали обаче войнуците гонели преди всичко печалбата, зарабатвайки като един вид улични музиканти, или просто се опитвали чрез организирана веселба да прогонят носталгията си по дома, не можем да кажем. Тяхното шествие по улиците на столицата обаче явно представлявало незабравима гледка за чуждите пътешественици. Ето как например видял това зрелище любознателният германец и бъдещ професор по теология в Тюбингенския университет Стефан Герлах (април 1574 г.), който, между другото, показва и една много добра осведоменост за войнушката институция: „Турчинът има много хиляди българи (войнуци), които не плащат данък, а на всеки от тях през три години се пада да води конете на султана и на пашите на паша и да им докарва фураж; това става по Великден и след това, когато те пристигат в Константинопол с гайди и танцуват“⁴¹. Цитираните тук пътеписи, колкото и наблюдателни и добросъвестни да били авторите им, естествено не могат да представят цялостно войнушките задължения и разпределението на отделни представители на корпуса към различните звена от столичните държавни конюшни – най-вече султанските конюшни в двореца. За щастие, една доста подробна информация за редовните войнуци на служба при столичните държавни конюшни може да се намери в непубликувания войнушки регистър за 1528/1529 г. Въпреки че между някои от „рекапитулациите“ в този регистър и отбелязаните пак в него конкретни бройки войнуци, определени за различни видове служба в столицата, се наблюдава известно разминаване, регистърът е изключително ценен с това, че дава разгърната и напълно реалистична картина за типовете дейности, упражнявани от българските войнуци и за структурите, към които те били аташирани.

Документът показва, че в годината на съставяне на регистъра на служба към двете основни подразделения на Държавните конюшни (Ъстабл-и амире) – т.нар. Голяма и т.нар. Малка конюшня – били зачислени общо 1882 редовни войнуци⁴². По същото време общият брой на записаните във войнушкия корпус мъже, които се рекрутирали от българските земи, е 6705⁴³, а дежурните са 2163 души годишно⁴⁴. Това означава, че около 281 дежурни за годината войнуци (2163–1882) не били зачислени на служба към двете столични конюшни. Можем да приемем, че те вероятно служели в някоя от второстепенните провинциални конюшни.

Голямата конюшня, на свой ред, имала две главни поделения към двореца на султана – „вътрешно“ и „външно“, в които всяка година били зачислявани на служба 1367 войнуци⁴⁵. В т.нар. Вътрешната конюшня се отглеждали най-добрите лични коне на султана, а във Външната конюшня се полагали грижи за конете на държавните служители от т.нар. Външна служба. Според поместения в края на описа от 1528/1529 г. подробен списък на войнуците, разпределени на служба в столицата, по време на военен поход само 105 души от тях се водели към т.нар. Вътрешна конюшня на двореца, а в мирно време броят им нараствал със 70 души⁴⁶. Към Външната конюшня пък били зачислени 718 души⁴⁷. Както веднага може да се забележи, следвателно реалният брой на войнуците, на които била поверена грижата за конете на султана и държавните служители, бил значително по-малък от общия брой на зачислените към Голямата конюшня, или 893 от общо 1367 дежурни. Останалите 474 представители на войнушкия корпус вероятно изпълнявали второстепенна по важността си работа като например коситбата на ливадите и събирането на сеното.

От войнуците във Вътрешната конюшня, според регистъра от 1528/1529 г., петнадесет души имали честта да извеждат на паша най-добрите султански коне⁴⁸. Други 47 техни колеги се трудили в двете отделения за необяздени жребци и кобили за разплод към Вътрешната конюшня⁴⁹. За обядзените жребци отговаряли 30 дежурни войнуци⁵⁰. Интересен

факт е, че 4 дежурни войнущи тъкмо от Вътрешната дворцова конюшня се грижели за слоновете, които се държали в двореца за развлечение. За присъствието на слонове в султанския дворец, но през 1553 г., споменава в пътеписа си Ханс Дерншвам. Любопитният немски пътешественик разказва следното по този повод: „Видяхме и два млади слона, които изпълняваха номера в клетката си, както ги разпореждаше пазачът им. Най-напред пазачът подаваше кожена топка със звънче, която слонът няколко пъти избиваше с хобота си от ръката му. Като му подадяха топката, държеше я здраво като с ръка, за да звъни звънчето. Пазачът му нареждаше да ляга и даже да се обляга настрани в сеното. Няколко пъти го накараха да ни се поклони и той се подчини. Когато пазачът му хвърляше една тояга на земята, той я вдигаше и му я даваше в ръце. Правеше и смешки с тоягата и топката...“⁵¹. Сеното в клетката на слона, за което споменава Дерншвам, вероятно е доставяно именно от войнуците, косящи султанските ливади. Четиримата войнущи, които според регистъра от 1528/1529 г. са зачислени лично да обгрижват слона, най-вероятно чистели клетката и поставяли там свежо сено.

Във Вътрешната дворцова конюшня функционира също така една работилница за седла и други конски принадлежности – сарач хане (saraç hane), както и специална „хазна“ към него, където се съхранявали най-скъпите конски украшения. В тези отдели към конюшните били зачислени на служба общо 24 представители на войнушкия корпус⁵². За служещите в самото сарач-хане 20 войнущи би могло да се предположи, че били занаятчии, докато за четиримата войнущи, разпределени на служба към хазната за ценни конски принадлежности⁵³, не е изключено да се мисли, че са имали задачата да охраняват помещението. За нещо подобно говори и споменатият вече италианец Джовани Антонио Менавино, който дава доста точно описание на дворцовата Вътрешна конюшня, стоящо в общи линии близко до автентичната информация от нашия войнушки регистър. Менавино пише следното: „Сред конярите има 40 по-издигнати, които се грижат за личните коне на владетеля. Те трябва да пазят всички украшения и седла на конете му, защото са много скъпи...“⁵⁴. Зачисляването на войнущи за служба в различни отдели на държавните конюшни, където не се отглеждали коне, показва, че дори и в столицата задачите на войнуците невинаги били свързани само с коситбата на ливади и с грижата за конете. Изглежда част от дежурните войнущи получавали задачи, сродни с военната служба, каквато именно била охраната на скъпите конски украшения. Това, впрочем, било доста отговорно задължение, от чието стриктно изпълнение зависело султанското благоволение към самия голям мирахор, който отговарял за контрола на всички дела в конюшните. Във всеки случай присъствието на четирима войнущи в хазната при сарач хането още веднъж доказва, че през първата половина на XVI в. ако не целият войнушки „корпус“, то поне определени избраници от неговите редици се ползвали с твърде голямо доверие от страна на османската власт, и то, така да се каже, на най-високо равнище.

Войнуците, записани към т.нар. Външна конюшня, имали задължението да обгрижват конете на Великия везир, на втория и третия везир, както и на офицерите от външната дворцова служба. Според регистъра от 1528/1529 г. с това се занимавала група от 266 души⁵⁵. Останалите войнущи, както вече отбелязахме, вероятно имали по-второстепенна роля и извършвали тежката работа по коситбата на ливадите, както и по поддържането на чистотата и снабдяването на Голямата столична конюшня. Всички служещи от тази най-многобройна група войнущи работели под управлението на големия мирахор и неговия помощник – кехаята на Голямата конюшня⁵⁶. Любопитна подробност е, че в случай на война към Голямата конюшня били зачислявани около 100 войнущи⁵⁷, които служели към корпуса на арабаджиите на топовете (лафетистите)⁵⁸ – военната част, която се грижела за транспортването на артилерията. Задачата на тези войнущи била при отсядане във военен лагер да хранят и извеждат на паша товарните животни, които теглели топовете. Специалното отбелязване на тази група войнущи подсказва голямото значение, което имало по време на война бързото придвижване на артилерията към мястото на военните действия. Начело на лафетистите стоял арабаджъ башията на топовете (ser arabacıan). Той притежавал и лични коне, за които се грижели петима специално назначени за това войнущи⁵⁹.

Подробните данни в регистъра от 1528/1529 г. за разпределението по служба във вътрешното и външното отделение на Голямата дворцовата конюшня войнущи са обобщени в следващите две таблици:

Табл. № 1. Войнуци на служба към Дворцовата вътрешна конюшня (1528/1529 г.)

Отделения и служби в двореца и конюшните	Брой на разпределените войнуци
Необяздени жребци и кобили (yündan) в отделението за разплод (karın odası)	20
Необяздени жребци и кобили на владетеля „борец за вярата“	27
Личните коне на султана	15
Жребци във Вътрешната конюшня	30
За лафетистите (каруцарите, отговарящи за транспортирането на артилерията)	100 души. Назначават се само при военен поход
Сарач хане – работилница за производство и съхранение на конски седла и други украшения	20
Хазна при сарач хането (там се съхранявали най-ценните конски украшения и седла)	4
Лични коне на началниците на външните бюлъци	16
Дворцовите хлебари (Habbazan-i hassa)	5
Слон/слонове в двореца (Fil-i hassa)	4
Агата при двореца	12
Доставчици на вода за Дивана (Sakkayan-i divan-i hassa)	8
Началникът на Вътрешната хазна	10
Началникът на Килера – килербашъ (Serkileri)	7
Мир-и алем (пазителят на знамената, конските опашки и другите държавни символи)	2

Табл. № 2. Войнуци, разпределени към Външната конюшня в двореца (1528/1529 г.)

Длъжностни лица от двореца и армията	Брой на разпределените войнуци
Великият везир Ибрахим паша	50
Вторият везир Аяс паша	40
Третият везир Касъм паша	40
Ходжата на султана	10
Кадъ аскерът на Румили	8
Кадъ аскерът на Анадола	8
Дефтердарите – по 4 (души)	24
Агата на еничерите	10
Имамът на владетеля	3
Нишанджията	8
Капъджъ башии на двореца (ser kapucian dergâh) – по 5 души	10
Големият мирахор (Mir-i Ahor-i büzürg)	10
Чашнегир башъ	4
Кехая на портата	2
Чавуш башъ при двореца	2
Еминът на зърнените храни (продоволствието)	4
Началникът на лафетистите (Ser arabacian-i top)	5
Санджак-беят на войнуците (Mir-i liva-i voynuġan)	2
Кехая на държавните конюшни (Kethüda-i Ahor)	3
Неразчетен текст?	2
Мустафа Челеби – секретар на Дивана	2
Сеид Бали – секретар на Дивана	2
Девет души за войнушките черибашии – по един войнук на всеки черибашия	9
Джафер? Челеби – емин на регистрите	2

В т.нар. Малка конюшня, според регистъра от 1528/1529 г., под ръководството на малкия мирахор и кехаята на Малката конюшня, дежурството си отбивали 518 редовни войнуци⁶⁰. Те се грижели за „по-второстепенните“ коне и за други товарни животни като камилите и мулетата. Известен брой войнуци обслужвали и личните коне на началниците в Малката конюшня⁶¹. Данните за служещите в Малката конюшня са представени в долната таблица:

Табл. № 3. Войнуци, разпределени на служба към Малката конюшня (1528/1529 г.)

Служба в Малката конюшня	Брой на разпределените войнуци
Товарни животни от конюшните за (?) товарни животни 10 конюшни. За всяка конюшня по 7 души	70
Товарни животни от конюшните за (?) товарни животни. 190 конюшни. За всяка конюшня по двама души	380
Малък мирахор (Mir-i Ahog-i küçük)	8
Водоносци на Дивана	8
Дворцови касапи (kassapan-i hassa)	4
Дворцовите хлебари (habbazan-i hassa)	4
Хлебарите на Дивана (habbazan-i Divan)	5
? (неразчетен текст ???)	2
? (неразчетен текст ???)	2
Кехаята на малката конюшня	2
За пазачите на товарните животни	1
Сарачите на конюшната за товарни животни	10
Бюлюкбашиите на конюшните за товарни животни. Седем души по двама войнуци	14
Сераскерите на лива София. Двама души по един човек	2
Сераскерът в самата София	6

* * *

Изнесените по-горе данни от войнушкия регистър за 1528/1529 г. естествено водят след себе си въпроса за важността на службата на българските войнуци в държавните конюшни от гледна точка на османската власт, а оттам – и въпроса за престижа на войнушката „професия“.

Първото, което трябва да се изтъкне по този повод, е, че по времето, за което говорим, сухопътните армии все още разчитали в много голяма степен на животинската сила. В османската войска, например, чак до края на XVI в. съотношението между конните и пехотните части възлизало на приблизително 3:1 или дори 4:1⁶². Освен това армията се нуждаела не само от ездитни животни, но и от товарен добитък, с който да се транспортира фуражът за бойните коне по време на поход, както и всичко останало, необходимо за поддръжката и изхранването на войниците⁶³. Много показателна за важната роля, която се възлагала на войнушкото присъствие в османската армия, е една заповед от 6 април 1566 г., издадена във връзка с подготвяния нов султански поход (става дума за последния поход на султан Сюлейман I към Унгария, завършил с превземането на Сигетвар). Заповедта, която е адресирана до бейовете на Никопол, Силистра и Ямбол и до кадиите на десетина кадилъци от българските земи, разпорежда войнуците, които са били призвани, но не са се явили своевременно в столицата за служба в похода и по ливадите, незабавно да бъдат екзекутирани за назидание⁶⁴. От всичко това следва, че дейността, в които били ангажирани войнуците в държавните конюшни в столицата и някои други по-големи провинциални центрове, съвсем не били второстепенни и незначителни, тъй като от тях в много голяма степен зависела бойната мощ на османските въоръжени сили.

На второ място, службата на войнуците от държавните конюшни не се свеждала просто до набор от стандартни селскостопански дейности като косене на държавните ливади, събиране на сено и хранене на конете и другите товарни животни. Въпреки че в държавните конюшни редом с войнуците работели и мнозина специално назначени за това коняри, които пребивавали там цялостно, самият факт, че определена бройка войнуци отговаряли за най-отбраните коне в двореца, включително и за личните коне на самия султан, вече подсказва, че те познавали особеностите на всяко животно и пряко влияели върху формирането на нужните качества, които да го превърнат в кон, годен за кавалерията. Участието на войнуците в грижата за най-добрите коне в двореца се потвърждава и от други източници. Според немския протестантски пастор Стефан Герлах, който прекарал дълги години в османската столица, именно войнуците били хората, които извеждали на паша султанските коне и тези на пашите⁶⁵. Навярно, докато са пасяли тези благородни животни, войнуците са умеели да им въздействат с команди. Във всеки случай изворите показват, че

пряко или косвено нашите войнущи могат да бъдат свързани с редица османски конегледателски практики, описани от западноевропейските пътешественици. Така например в своите „Турски писма“ австрийският дипломат от френски произход от средата на XVI в. Ожие Гизлен дьо Бузбек съобщава, че при османците било традиция по време на горещите лета да изкарват конете навън в нощната прохлада, като ги покриват с конски покривала⁶⁶. Точно по този начин, изглежда, постъпвали с поверените им коне и българските войнущи. За това загатва един текст в регистъра от 1528/1529 г., където се споменава за група войнущи от външното отделение на дворцовата конюшня, които се грижели за „покрити с черен чул коне“ (кага çullu atlar). Вероятно това са били най-добрите коне от външното отделение на дворцовата конюшня. За тях в мирно време, по данни на нашия регистър от 1528/1529 г., се грижели девет войнущи, а по време на военен поход се зачислявали дванадесет души⁶⁷. Между другото, описаната от Бузбек практика за нощна паша се запазва и през XVII в., при това с доказано участие на войнущи в нея. Това личи от записките на добре запознатия с османските нрави френски ориенталист и дипломат Дьолакроа. Французинът, който по време на войната с Полша през 1676 г. пребивавал в лагера на османската армия в Одрин, разказва как вечер, на светлината на запалени факли, войнущите извеждали конете на паша. Описанието му разкрива и някои допълнителни любопитни подробности за битието на обикновените войнущи – например, че на всеки войнущ се полагала дреха от бяла аба; че начело на войнущкия корпус стоял един „бей или генерал“, наречен войнущ-бей, който предвождал подчинените си и по време на поход; както и че когато войската се разполагала на лагер, в центъра му била разпъвана шатрата на началника на Дорцовата конюшня, а около нея били пръснати „бараките“ на обикновените коняри⁶⁸.

За военния живот на войнущите, както и за задълженията и бита им по време на поход знаем сравнително малко, но през XVI в. те едва ли са се различавали особено от онова, което разказва Дьолакроа за следващото столетие. За войнущките несгоди по време на война лаконично се изказва вече споменатият немски пътешественик от средата XVI в. Ханс Дерншвам, според когото „много българи, около 100, били отведени по Дунава до Амация в Персия, за да пазят конете на султана, на пашите, на спахиите и други, а при това трябвало да нощуват на открито...“⁶⁹. Разбира се, през несигурните военни години лошите битови условия и тежките преходи със сигурност са взимали своите жертви от редовете на войнущите. Това дава основание на някои автори да смятат войнущката служба за извънредно тежка, неблагодарна и рискована⁷⁰, но трябва да се признае, че такава всъщност била и службата на всеки нископоставен във военната йерархия.

И все пак, макар че през XVI в. служели най-вече в обоза на армията, мястото на войнущите в османския военен ред не ще да е било чак толкова маргинално. Едва ли би могло например да се извади заключението, че войнущите от държавните конюшни трябвало непременно да се придвижват пешком до местоназначението си и че едва ли не по принцип им било забранено да яздят и/или да водят със себе си коне, или най-малкото, че това тяхно право било силно ограничено – а именно такава общо впечатление се създава въз основа на някои коментирани или публикувани в български превод текстове на султански заповеди от втората половина на XVI в., нареждащи свикването на войнущите за коситба или за военен поход⁷¹. Всичко се изяснява чрез някои публикации на оригиналните султански заповеди с техния османско-турски текст. От тях се вижда, че конете, които се допускало войнущите да водят със себе си на поход или на служба в конюшните, били не благородни ездитни животни, а скопени кираджийски коне, обозначававани с персийската дума „баргир“⁷². Става дума за товарни, а не за бойни коне. Пояснението е важно и дава отговор на въпроса каква е причината за забраните войнущите да яздят жребци и кобили по време на служба. Явно конете на войнущите трябвало да са не какви да е, а скопени, за да не застрашават чистокръвността на султанските коне, а по време на война да не нарушават с буйния си нрав походния строй. Обстоятелството, че на войнущите не било по принцип забранено да се качват на седлото и че в походния строй те заемали мястото си именно като конници, личи от писаното в началото на XVI в. от италианеца Дж. Менавино, според когото по време на поход „заедно с тези двама главни коняри (т.е. двамата мирахори) яздят хиляда мъже, наречени войнущи“⁷³.

Последното, което ще споменем тук, е, че не е изключено да е имало някакво разделение между войнущите съобразно характера на изпълняваните от тях задачи: от една страна

– онези, които косели ливадите, складирали сено и поддържали чистотата в конюшните, а от друга страна – онези, които обгрижвали конете на султана и висшите държавни служители и които във войнушкия регистър от 1528/1529 г. са регистрирани в специален списък като „hassa voynukları“. Султанските коне и конете на останалите командни чиновци от армията били достатъчно скъпи, добре дресирани и от чиста порода, за да не може властта да ги поверява в случайни ръце. На българските войнуци, заети с тази почетна задача, вероятно се е гледало като на извънредно ценни служители, които се откроявали от останалите си „колеги“ според способностите и задълженията си.

* * *

От представените дотук данни можем да направим заключението, че в течение на първите два века от османското владичество естеството на войнушката служба търпи съществено изменение. Докато през XV и началото на XVI в. все още много войнуци, включително онези от Кюстендилския санджак, Знеполско и Берковско, били бойци джебелци, то към средата на XVI в. всички войнуци от българските земи вече трябвало да работят в държавните конюшни.

Още от първата половина на XVI в. войнуците от вътрешността на българските земи изпълняват изцяло военнопомощна служба и се грижат за конете на различни длъжностни лица. Но дори и в тези им задачи има разделение. Войнуците, рекрутирани от Софийския и Никополския санджак, под командата на девет сераскери изпълнявали служба в Малката конюшня и във външното отделение на Голямата конюшня, където се грижели за товарните животни – камили и мулета, както и за второстепенните по важност коне. Те били заети също така с косене на сено и с почистване на оборите. На войнуците, директно подчинени на войнушкия санджак-бей, била оказана честта и гласувано доверието да се грижат за личните коне на султана и другите големци. Нямаме данни какъв е бил психологическият ефект в съзнанието на грижещите се за султанските коне (esban-i hassa) от Вътрешната дворцова конюшня. Но не е изключено тази отговорна работа да им е давала някакво усещане за значимост, а оттам – и по-високо самочувствие сред останалите войнуци. Тъй като войнуците, разпределени на служба в дворцовата конюшня, произхождали главно от Североизточна и Северозападна Тракия, както и от района на Източна Стара планина, можем да си обясним до известна степен защо селища като Панагюрище и Жеравна, разположени точно в тези региони, са останали в съзнанието на следващите поколения като най-прочутите войнушки средища, чиито жители са били носители на силен дух и будно народностно самосъзнание.

¹ Радушев Е. Опис на регистри от Истанбулския османски архив към Генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция / Е. Радушев, Р. Ковачев. Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Ориенталски отдел. – София, 1996.

² Според познатите ни войнушки закони от XVI в. от редовните войнуци не се изисквало да плащат харадж (поголовен данък джизие), испенче, юшур (десятьък), tekâlif-i ôrfiye (обичайни повинности), avâziz-i divâniye (извънредни държавни данъци), âdet-i ađnam (данък върху овцете) до сто глави, както и данък върху свинете. Турски извори за историята на правото в българските земи (по-нататък – ТИИПБЗ). – Т. 1 / Съст. Г. Гълъбов. – София, 1961. – С. 279, 282, 286, 288; Турски извори за българската история (по-нататък – ТИБИ). – Т. 5: Документи за войнуците / Ред. и исторически коментар Б. Цветкова. – София, 1974. – С. 21, 24, 34.

³ Дринов М. Болгария накануне ея погрома. // Дринов М. Съчинения. – Т. 3. – София, 1915. – С. 47; Иречек К. Пътувания по България. – София, 1974. – С. 404–410; Ихчиев Д. Исторически принос за „войниганите“ при турската войска от 1374 год. дори до 1839 год. след Хр. до Танзимата // Периодическо списание на Българското книжовно дружество. – Год. XVII. – Св. 9–10. – София, 1905. – С. 708–742; Милетич Л. Поземлената собственост и войнушките бащини в турско време // Периодическо списание на българското книжовно дружество. – Год. XVII. – Св. 5–6. – София, 1905. – С. 307–335; Гълъбов Г. Османотурски извори за българската история. Св. 1. Няколко стари османотурски документи относно войниганите // Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет (по-нататък – ГСУИФФ). – 1938. – № 34. – С. 1–69; Същият автор. Османотурски извори за българската история. Св. 3. Три стари закона и други османотурски документи относно войниганите // Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет (ГСУИФФ). – 1942–1943. – № 39. – С. 1–98; Венедиков Й. Българите войници (войнигани) в старата турска войска // Българска военна мисъл. – Год. V. – Кн. 8. – С. 236–251; Мутафчиева В. Към въпроса

за положението на войнушкото население // Известия на Държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1952 г. – 1953. – С. 247–276; *Радушев Е.* Османската гранична периферия (серхад) в Никополския вилает през първата половина на XVI век. // Българският шестнадесети век: Сборник с доклади за българската обща и културна история през XVI век. – София, 1996. – С. 187–213; *Тетовска М.* Войнуците в българските земи през XVI век – териториално разпределение и количествена характеристика // Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV–XVIII век. – Велико Търново, 1992. – С. 200–203; *Гурџев Бр.* О войнуцима са освртом на развој турског феудализма и на питање босанског агалука // Гласник Земалског музеја у Сарајеву. – Св. II, Сарајево, 1947. – С. 75–137; *Стојановски Ал.* Раја со специјални задолженија во Македонија (войнуци, соколари, оризари и солари). – Скопје, 1990; *Ercan Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar. – Ankara, 1989; *Ercan Y.* The Taxes Imposed on Voynuks and Those from Which They were Exempted // Revue de Études Sud – Est Européennes. – Vol. XXI – Bucarest, 1983. – P. 341–348.

⁴ *Ercan Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar... – S. 38–43.

⁵ Ibidem.

⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (по-нататък – BOA), TD 151, s. 1.

⁷ Ibidem, s. 1–380.

⁸ Ibidem, s. 383–386.

⁹ Ibidem, s. 387–389.

¹⁰ BOA, TD 21: Подробен регистър на войнуците от санджака Кюстендил за 1487/1490 г.; BOA, TD 370: Съкратен регистър на тимари, зеамети, хасове, мукатаи, мюлкове, вакъфи, чифлици и крепости по територията на еялета Румили от 1530 г.; BOA, TD 167: Съкратен регистър на тимари, зеамети, хасове, мукатаи, мюлкове, вакъфи, чифлици и крепости по територията на еялета Румили от 1530 г.; BOA, TD 26: Подробен регистър на тимари, зеамети, мюлкове, чифлици и вакъфи върху територията на санджака Паша от 1489/1490 г.; BOA, TD 494: Подробен регистър на тимари, зеамети и хасове за територията на санджака Паша от 1570 г.

¹¹ В труда си „Хешт бихшиг“ („Осемте рая“) Идрис Битлиси (?–1520) твърди, че войнуците били „стари спахии“, заварени при османското завладяване на Балканския полуостров, както и че, за разлика от останалите „неверници“, те се били запазили изцяло като конен корпус и били използвани като пазачи на конете (*Мутафчиева В.* Към въпроса за положението на войнушкото население... – С. 250; *Ercan Y.* Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar... – S. 43–50). По малко по-друг начин представя учредяването на войнушката институция Хюсеин (1568/69 – ок. средата на XVII в.), който пише, че „по време на невернишкото управление“ войнуците били част от групата на военните (*askeri taufesinden*), поради което след завоеванието „понасяли извънредно тежко раетското [си] състояние“. Тогава, според Хюсеин, по инициатива на втория румелийски бейлербей Тимурташ османската власт намерила за целесъобразно да ги включи във военната си организация, като използва уменията им (*Хюсеин.* Беда` и ул – века` и (Удивительные события) / Изд. текста, введение и общая ред. А.С. Тверитиновой. Аннот., оглавление и указатели Ю.А. Петросяна. – Ч. 1. – Москва, 1961, С. 69 б.).

¹² *Иналджък Х.* От Стефан Душан до Османската империя // Епохата на султан Мехмед II Завоевателя: Изследвания и материали / Превод от турски Е. Радушев. Превод на приложенията Мария Калицин. – София, 2000. – С. 203, 233–236.

¹³ Джебe – въоръжение, броня. Джебелю – въоръжен и облечен с ризница боец.

¹⁴ *Желязкова А.* Балкански етнически елемент в османските въоръжени сили през XV–XVI век // Военноисторически сборник. – 1983. – № 6. – С. 80–82; *Радушев Е.* Ролята на османската войска в ислямско-асимилационния процес на Балканите // Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV–XVIII век: Международна научна конференция. Велико Търново, 20–22 май 1987 г. – Велико Търново, 1992. – С. 206. Както е известно, всеки спахий бил задължен да води със себе си по време на война по един джебелю за всеки 3000 акчета доход от тимара си (*Иналджък Х.* Османската империя. Класическият период 1300–1600. – София, 2006. – С. 115).

¹⁵ TD 167, s. 191, 199, 204, 209, 210, 365–367.

¹⁶ *Стојановски Ал.* Раја со специјални задолженија во Македонија... – С. 26.

¹⁷ Гьондер или низе, което значи „копие“. Най-малката организационна единица във войнушкия корпус.

¹⁸ *Стојановски Ал.* Раја со специјални задолженија во Македонија... – С. 30–31.

¹⁹ Пак там. – С. 27.

²⁰ *Калицин М.* Корона на историите на Ходжа Садеддин. – Велико Търново, 2000. – С. 194–195.

²¹ TD 151, s. 87. Във войнушкия опис от 1528/29 г. за 700 войнуци от нахията Знеполе е записано: „От нахия Изнепол, спадаща към Шехиркьой. Нови черни войнуци. Джебелю войнуци, които със заповед на падишаха закрилик на света са записани като черни войнуци в държавните конюшни. Под командването на сераскера Ахмед Кеманкеш“.

²² TD 167, s. 191, 199, 204, 209, 210. В края на XV в., през 1487 г., в Кюстендилския санджак била регистрирана най-многочислената група джебелю-войнуци, които наброяват 1530 джебелю-войнуци: 381 джебелю и 1149 ямаци (TD 21, s. 1–144).

²³ TD 167, s. 429–439. През 1530 г. в съставения тогава съкратен регистър на населението в Румелия са регистрирани 43 джебелии и 182 ямаца от санджака Аладжахисар (Крушевац), както и 103 джебелии и 509 ямаца в нахията Делбочиче от казата Ниш.

²⁴ TD 151, s. 1–317, 381.

²⁵ Ibidem.

²⁶ ТИИПБЗ. – Т. 1. – С. 217, 237.

²⁷ Гълъбов Г. Османотурски извори за българската история. Св. 1... – С. 53–54; ТИИПБЗ. – Т. 1. – С. 302–303.

²⁸ TD 151, s. 382.

²⁹ ТИИПБЗ. – Т. 1. – С. 217, 237.

³⁰ TD 151, s. 317–380.

³¹ Ibidem, s. 382.

³² В подробен тимарски регистър от 1490 г. например е записано, че войнушкият санджак-бей Хамза получава от всеки един войнук в Пловдивско и Пазарджишко по 8 акчета гьондер акчеси (TD 26, s. 157). Според подробен тимарски регистър от 1570 г. тази такса е нарастнала до 16 акчета от всеки войнук в казите Филибе и Пазарджик, докато в Ямболско, Провадийско и Силистренско тя все още е по 8 акчета (TD 494, s. 686). В Софийския и Никополския санджак обаче таксата гьондер акчеси се плаща разделно – по 6 акчета от дежурния войнук и по 5 акчета от ямаците му, като не била предназначена за издръжка на войнушкия санджак-бей, а се събирала в полза на държавната хазна (ТИИПБЗ. – Т. 1. – С. 286).

³³ TD 151, s. 383–386; TD 370, s. 96; TD 494, s. 678–683, 686.

³⁴ Срв. Калъонски А. Юруците. София, 2007. – С. 145.

³⁵ Сярова Н. Един италианец в двора на султана. Джовани Антонио Менавино // Пет книги за нравите, обичаите и живота на турците / Под редакцията на проф. Хр. Матанов. – София, 2004. – С. 39.

³⁶ Пак там. – С. 299.

³⁷ Пак там.

³⁸ Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. / Съст. и ред. Б. Цветкова. – София, 1975. – С. 116.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ Стефан Герлах. Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград / Подбор и превод М. Киселинчева. Предг. и ред. Б. Цветкова. – София, 1976. – С. 68.

⁴² TD 151, s. 389.

⁴³ Ibidem, s. 381.

⁴⁴ Ibidem, s. 387.

⁴⁵ Ibidem, 387–388.

⁴⁶ Ibidem, s. 387.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553–1555 г. / Превод М. Киселинчева. – София, 1970. – С. 73.

⁵² TD 151, s. 387.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Сярова Н. Един италианец в двора на султана... – С. 298.

⁵⁵ TD 151, s. 388.

⁵⁶ Повече подробности за началниците на столичните конюшни виж в: Йорданов Кр. Командно-управленски апарат на войнушката институция в българските земи под османска власт през XV–XVI век: йерархична структура, функции и кадрови състав // Исторически преглед. – 2012. – Бр. 3–4. – С. 73–80.

⁵⁷ TD 151, s. 387.

⁵⁸ Лафет – специална поставка с колела, върху която е сложено артилерийско оръдие.

⁵⁹ TD 151, s. 388.

⁶⁰ Ibidem, s. 388.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Murphey R. Ottoman Warfare, 1500-1700. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1999. – P. 20.

⁶³ За организацията на военния транспорт в османската армия вж. Ibidem. – P. 70–83.

⁶⁴ Калицин М. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза / М. Калицин, Кр. Мутафова. – Велико Търново, 2003. – С. 251 (№ 13).

⁶⁵ Стефан Герлах. Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград... – С. 68; Тези сведения се потвърждават и в пътеписите на Никола дьо Николе и Дьолакроа (Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII век... – С. 116, 255).

⁶⁶ Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Seigneur of Bousbecque, Knight, Imperial Ambassador / By Charles Thornton Forster, M. A. and F. H. Blackburne Daniell, M. A. – Vol. 1. – London: C. Kegan Paul & Co, 1881. – P. 217.

⁶⁷ TD 151, s. 387.

⁶⁸ Френски пътеписи за Балканите... – С. 255; Срв. Memoire du Sieur De La Croix, Cy-Devant Secretaire de l'Ambassade de Constantinople. Contenant Diverses Relations tres-curieuses de l'Empire Othoman. Premiere Partie. A Paris, M. DC. LXXXIV (1684 г.). – P. 295–298.

⁶⁹ Дневникът на Ханс Дерншвам... – С. 189.

⁷⁰ Мутафчиева В. Към въпроса за положението на войнушкото население... – С. 253–254, 257.

⁷¹ Вж. напр. цитиран ферман от 28.II.1568 г., за който се казва, че заповядвал мобилизираните за коситба войнуци в никакъв случай да не водят със себе си коне, кобили и жребци (Грозданова Е. Българите през XVI век. По документи от наши и чужди архиви / Е. Грозданова, Ст. Андреев. – София, 1986. – С. 71). Вж. също заповед от есента на 1565 г., в която се нарежда войнуците да се явят за участие в султански поход през пролетта на следващата година. Според преводача на документа те имали право да водят със себе си обикновени коне, но не и да яздят кобили (Дорев П. Документи за българската история. – Т. 3: Документи из турските държавни архиви. – София, 1940. – С. 2, док. № 4). Срв. подобна заповед от 1582 г., според която войнуците имали право по време на службата си в столичните конюшни да яздят коне, но не и кобили (Пак там, с. 15, док. № 34).

⁷² 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565–1566). – Ankara, 1993. – № 761; Ercan Y. Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar... – S. 110; Вж. български превод на документа в: Калицин М. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза... – С. 247–248 (№ 11).

⁷³ Сярова Н. Един италианец в двора на султана... – С. 299.